

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

6 (25) / 2011

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку вченою радою Національного університету оборони України.
Протокол № 16 від 31 жовтня 2011 р.

Київ – 2011

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Іващенко Л. Я. – доктор педагогічних наук, професор
Маслов В. С. – доктор педагогічних наук, професор
Свистун В. І. – доктор педагогічних наук, професор
Стефаненко П. В. – доктор педагогічних наук, професор
Ягупов В. В. – доктор педагогічних наук, професор
Болтівець С. І. – доктор психологічних наук, професор
Корольчук М. С. – доктор психологічних наук, професор
Ложкін Г. Н. – доктор психологічних наук, професор
Малхазов О. Р. – доктор психологічних наук, професор
Стасюк В. В. – доктор психологічних наук, професор
Лисенко О. Є. – доктор історичних наук, професор
Рибак М. І. – доктор історичних наук, професор
Сідак В. С. – доктор історичних наук, професор
Сидоров С. В. – доктор історичних наук, доцент
Шевчук В. П. – доктор історичних наук, професор
Мосов С. П. – доктор військових наук, професор
Діхтієвський П. В. – доктор юридичних наук, професор
Калюжний Р. А. – доктор юридичних наук, професор
Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор
Семон Б. Й. – доктор технічних наук, професор
Богайчук В. Ж. – кандидат політичних наук, доцент
Гайдулін О. О. – кандидат філософських наук, доцент
Мулява В. Д. – кандидат філософських наук, доцент
Осьодло В. І. – кандидат психологічних наук, доцент
Пашинський В. Й. – кандидат юридичних наук, доцент
Радецький В. Г. – кандидат історичних наук, доцент

РЕДАКЦІЯ:

Редактор – **Стасюк В. В.**, доктор психологічних наук, професор
Відповідальний секретар – **Богайчук В. Ж.**, кандидат політичних наук, доцент

Засновник – Національний університету оборони України

Виходить 6 разів на рік

Свідectво про державну реєстрацію збірника КВ № 10971 від 13. 02. 2006 р.

Згідно постанови президії ВАК України від 01. 07. 2010 р. № 1-05/5 збірник “Вісник Національної академії оборони України” визнано фаховим виданням у галузі психологічних наук, та постанови президії ВАК України від 16. 12. 2009 р. № 1-05/6 у галузі педагогічних наук.

Вид видання – збірник наукових праць

Сфера розповсюдження – загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-049, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-06-23, 271-06-29

*Приходько І. І., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник, начальник НДЦ
Академії внутрішніх військ МВС України (м Харків)*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО РОЗРОБЛЕННЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ РІВНІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

На підставі аналізу сучасних наукових досліджень психологічної безпеки людини та суспільства запропоновано основні підходи щодо розроблення критеріїв оцінювання рівнів психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності

На основе анализа современных научных исследований психологической безопасности человека и общества предложены основные подходы к разработке критериев оценки уровней психологической безопасности персонала экстремальных видов деятельности

Based on the analysis of the modern scientific investigation of human and society's psychological safety, the basic approaches for the development of psychological safety levels' assessment criteria of extreme category activities' personnel are introduced

Постановка проблеми. Сучасна ситуація у світі показує, що кількість екстремальних подій, включаючи війни, терористичні акти, техногенні та природні катастрофи, міжнаціональні й релігійні конфлікти, незадоволеність умовами життя людей, які приводять до активного опору владі, різко зросло. Наслідком цього є збільшення кількості осіб, які отримали травматичний життєвий досвід і вимушені пристосовуватися до середовища, що змінилося, заново створювати свій соціальний і особистісний простір. Часто психологічні наслідки екстремальних ситуацій виявляються більш вагомими за своїми соціально-психологічними впливами, ніж самі події. Все це має безпосереднє відношення до порушення однієї з основних потреб людини – безпеки та диктує необхідність пошуку ефективних шляхів забезпечення і підтримки психологічних аспектів життєстійкості, опірності людини й суспільства до негативних зовнішніх і внутрішніх загроз, що є предметом вивчення відносно нової категорії в психології – психологічної безпеки.

Безумовним є той факт, що проблема психологічної безпеки на сьогоднішній день стає у центрі уваги досить великої кількості наукових досліджень, в яких є спроба з різних позицій описати умови формування й розвитку психологічної безпеки людини, створити психологічну модель безпечної особистості, виявити основні фактори й детермінанти, які позитивно та негативно впливають на неї. Однак на сьогодні практично відсутні дослідження

психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, тому воно є сучасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що в сучасних дослідженнях психологічних аспектів безпеки автори використовують її в різних площинах при вивченні життєдіяльності людини. Перший – при вивченні надзвичайних ситуацій, аварій і катастроф, які характеризуються значними матеріальними, соціальними й екологічними наслідками, де досліджується роль людського фактору при їх виникненні, проводиться детальний аналіз дій людей, які зайняті на об'єктах підвищеного ризику (Л. Александрова, І. Пистун, Г. Почепцов, В. Рибак, Н. Семенів, О. Юдін та ін.). Другий напрямок представляє відносно нову галузь знань – науку про ризики, в якій досліджуються її різні аспекти: психологічні, соціальні, політичні, технологічні, інвестиційні, кредитні, фінансові, екологічні й інші ризики, прогнозуються їхні наслідки на життєдіяльність людей (І. Запотічний, Ю. Носков, М. Медвідь, Н. Шликова та ін.). Третій пов'язаний з вивченням культури безпеки як процесу збереження й розвитку мети, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, родини й суспільства, захищеністю від неприйнятних ризиків, загроз, небезпек і викликів (Ф. Кармазінов, М. Купер, В. Мошкін, Н. Піджен, В. Чебан та ін.). Четвертий – вивчення проблеми психологічної, інформаційної й організаційної безпеки людини й суспільства (І. Баєва, Г. Грачев, Т.

Ексакусто, Г. Зараковський, Н. Кулікова, В. Лепський, І. Мельник, І. Панарін, С. Решетіна, С. Роштин, Г. Смолян, В. Соснін, Н. Шликова та ін.). П'ятий напрямок досліджень пов'язаний з проблемою психологічного захисту особистості та суспільства (Є. Доценко, Л. Єрмеєва, Р. Зачепицький, Т. Кабаченко, Т. Колеснікова, А. Столяренко та ін.). Однак аналіз даних наукових публікацій не дозволяє повною мірою розкрити зміст критеріїв оцінювання психологічної безпеки персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності.

Мета статті – на підставі сучасних наукових досліджень психологічної безпеки людини та суспільства обґрунтувати підходи щодо розроблення критеріїв оцінювання рівнів психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування основних підходів визначення критеріїв оцінювання рівнів психологічної безпеки людини й суспільства, необхідно, насамперед, розглянути основні наукові погляди на дану психологічну категорію.

Проведені власні дослідження дозволили визначити, що психологічна безпека є складною багаторівневою категорією, яка визначає рівень захищеності психіки людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, спроможність усунення виникаючих зовнішніх та внутрішніх загроз та можливість збереження на достатньо стійкому дієздатному рівні [1]. Так, у рамках вивчення національної безпеки на рівні суспільства психологічна безпека може розглядатися структурним компонентом соціальної безпеки, тобто виконанням соціальними інститутами своїх функцій із задоволення потреб, інтересів, цілей усього населення країни, що виражається в ряді таких показників, як якість і тривалість життя, рівень фізичного й психічного здоров'я населення тощо [2]. Таким чином, психологічну безпеку доцільно розглядати як наукову категорію, що має самостійний статус, яка стає системоутворюючою для інших видів безпеки (військової, соціальної, економічної, політичної, фінансової, науково-технічної, екологічної, культурної

тощо), тому що й загроза, і захист виходять від одного суб'єкту – людини.

На рівні соціального локального середовища (родина, друзі, найближче оточення, товариші по службі тощо), в якому відбувається формування, розвиток і функціонування людини, психологічна безпека відбиває стан даного середовища, в ідеалі вона повинна бути вільною від проявів психологічного насильства у взаємодії людей, сприяти задоволенню основних потреб у міжособистісному спілкуванні, створювати референтну значимість середовища й, як наслідок, забезпечувати психологічну захищеність її учасників [2]. На цьому рівні повинна відбуватися позитивна взаємодія, взаємовплив і взаємозв'язок людини з навколишнім соціальним локальним середовищем, а не їхнє протиставлення, однак практика показує, що цього часто не відбувається в силу різних факторів та обставин.

Психологічну безпеку на рівні особистості можна розглядати як її структурні елементи – індивідуально-психологічні особливості, психічні властивості, особистісний потенціал (ресурс) у рамках різних аспектів адаптації, захищеності, опірності й життєстійкості [2-5]. Вона безпосередньо пов'язана з несприятливими впливами (стресами) на особистість, представленими різними викликами, загрозами, небезпеками й відповідними прогнозованими факторами – ризиками.

Аналіз наукової літератури показав, що психологічна безпека особистості – це інтегративна категорія, яка може розглядатися як процес, стан і властивість особистості. Якщо звернутися до змісту кожного з цих понять, то вони є динамічною системою, що змінюється. Так, І. Баєва в проведених дослідженнях виявила, що як процес психологічна безпека присутня в ситуаціях міжособистісного спілкування, створюється фактично щораз заново, коли зустрічаються учасники соціального середовища [2].

Як стан психологічна безпека забезпечує базову захищеність особистості та суспільства, що враховує, з одного боку, динамічність змін, з іншого – цілісність і відносну стабільність даної системи. За дослідженнями Л. Кулікова, саме стан

людини в цілому обумовлений його відносинами, актуальним міжособистісним і соціальним статусом, цілями активності й адаптації до середовища й ситуації [3]. У станах відбивається взаємодія людини з життєвим середовищем, соціальним простором, їхні трансформації, навіть самі незначні, можуть викликати певні зміни в людині, приводити до переходу в новий стан, таким чином, міняється й психологічна безпека.

Розглядаючи психологічну безпеку як окрему властивість особистості, І. Баєва характеризує її як захищеність від деструктивних впливів, вона є внутрішнім ресурсом протистояння (опірності) деструктивним впливам, коли відбувається часткове ототожнення психологічної безпеки з толерантністю, життєстійкістю, тобто здатністю особистості переносити стрес без серйозної шкоди для здоров'я [2].

Таким чином, критеріями оцінювання психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності можуть виступати визначення процесу, стану й властивості особистості.

Вивчаючи соціальну складову психологічної безпеки, ряд учених пропонують наступні підходи до визначення критеріїв її оцінювання. Так, М. Варій, досліджуючи психологічні аспекти національної безпеки та її окремого громадянина [4], визначає, що у психологічному аспекті безпека в державі – це функціонування конкретної психіки індивіда (громадянина) та соціальної психіки різних людських спільнот у зовнішньому психічному середовищі (суспільстві), яке не викликає накопичення в них негативного психоенергетичного потенціалу, тобто в якості критерію оцінювання психологічної безпеки особистості виступає психоенергетичний потенціал, який повинен бути позитивним.

Т. Ексакусто пропонує розглядати соціальні аспекти психологічної безпеки через поняття відносин суб'єкта, припускаючи, що первинним, базовим поняттям у вивченні безпеки може бути категорія відносин, що дозволить, з одного боку, розглядати безпеку як психологічну категорію, з іншого, – виявити її соціально-психологічну спрямованість [5]. Основними умовами психологічної безпеки при

взаємодії суб'єкта з іншими людьми будуть наступні: задоволеність міжособистісними відносинами, яка є показником позитивно оцінюваного взаємозв'язку, який дозволяє реалізувати потреби та інтереси суб'єктів відносин, як критерій може виступати оцінка задоволеності–незадоволеності; гармонічний характер відносин, розглянутих як згода, договір, мирна подія або погодженість думок, суджень як самого суб'єкта щодо своїх відносин з іншими, так і тих, з ким він вступає у відносини, критерієм є гармонічність–дисгармонічність відносин; захищеність, що, з одного боку, розуміється як відсутність порушень і труднощів у відносинах, з іншого, припускає стійкість людини до несприятливих впливів (образ, погроз, примусу, ігноруванню, маніпулюванню тощо), критерієм виступає толерантність–інтолерантність.

Запропоновані критерії створюють для кожного суб'єкта свій особистісний потенціал психологічної безпеки як сукупність умов, засобів, необхідних для підтримки й збереження його цілісності. Цей потенціал взаємодіє з внутрішніми загрозами суб'єктивного характеру й зовнішніми об'єктивними загрозами соціального середовища, створюючи можливість протистояти цим загрозам або бути підданим їм. Сполучення даних критеріїв дозволить визначити різні типи потенціалу психологічної безпеки, які можна розділити на групи з різною змістовною спрямованістю.

З інших закордонних підходів у дослідженні різних проблем психології особистості, які можна використати для розробки критеріїв оцінювання психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, на наш погляд, найбільш відомі та науково обґрунтовані наступні: концепція особистісного адаптаційного потенціалу, який визначає стійкість та адаптованість людини до екстремальних факторів, яку розроблено А. Маклаковим [6], поняття про особистісний потенціал, однієї зі специфічних форм його прояву є подолання особистістю несприятливих умов розвитку, яке введене Д. Леонтєвим [7]; концепція життєстійкості (hardiness), що розроблена С. Кобаса [8] та отримала подальший розвиток

у дослідженнях С. Мадді, Д. Кошаба та ін. [9], яка представляє інтегральну особистісну рису, відповідальну за успішність подолання особистістю життєвих труднощів; теорія особистих конструктів (personal constructs) Дж. Келлі [10], відповідно до якої кожна людина має унікальну систему особистих конструктів, яка визначає її поведінку та дозволяє прогнозувати майбутні події; концепція опірності (resilience) М. Фрезера [11], Ш. Іонеску [12] та ін., обумовлену як психологічну стійкість, що дозволяє швидко адаптуватися й відновлюватися після складних ситуацій без наслідків для психічного здоров'я; концепція салютогенезу (лат. salus – благополуччя, здоров'я), центральною ланкою якої є почуття зв'язності (sense of coherence), стійкості людини, яка є фактором, що зміцнює її здоров'я, яка запропонована А. Антоновськи [13]; концепція поведінки, яку долають, реалізованої за допомогою застосування копінг-стратегій на основі особистісних і середовищних копінг-ресурсів Р. Лазаруса, С. Фолкмана та ін., позначуваних ними як ідеальні й високоцінні цілі (commitments); концепція виділення психологічних факторів подолання стресу, до яких відносяться очікування, адаптація, соціальна підтримка, навколишнє середовище та стійкість людини, що запропоновані Г. Сельє, Ла Грека та ін.

При розробленні критеріїв оцінювання психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності особлива роль належить розгляду таких індивідуально-психологічних особливостей як адаптивні здібності, які відображують здатність людини пристосовуватися до нових умов зовнішнього середовища, які змінюються; нервово-психічна стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу; самооцінка особистості, що є ядром саморегуляції й визначає ступінь адекватності сприйняття умов діяльності та своїх можливостей; комунікативні якості та відчуття соціальної підтримки, що обумовлює почуття власної значимості для навколишніх; рівень конфліктності особистості; моральна нормативність, що характеризує ступінь орієнтації на норми та правила поведінки,

які існують в суспільстві; досвід соціального спілкування та орієнтація на дотримання вимог колективу, які визначають рівень групової ідентифікації. Чим вище рівень розвитку цих психологічних характеристик особистості, тим вище ймовірність успішної адаптації людини й тем значніше діапазон факторів зовнішнього середовища, до яких вона може пристосуватися. Дані індивідуально-психологічні особливості людини складають особистісний адаптаційний потенціал, запропонований А. Маклаковим [6]. Всі перераховані характеристики він вважає значимими при оцінці й прогнозі успішності адаптації до важких та екстремальних ситуацій, а також при визначенні швидкості відновлення психічної рівноваги.

У результаті досліджень Д. Леонтєва їм було введено поняття особистісного потенціалу як базової індивідуальної характеристики, стрижня особистості [7]. За його думкою, особистісний потенціал є інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості, а його головним феноменом і формою прояву є феномен самодетермінації особистості. Він відбиває міру подолання особистістю заданих обставин, самої себе, а також міру прикладених зусиль по роботі над собою й над обставинами свого життя. Феноменологію, що відбиває різні аспекти особистісного потенціалу, у різних підходах у закордонній і вітчизняній психології відображують також такі поняття як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на дію, воля до змісту тощо. На наш погляд, найповніше ця категорія в закордонній психології відповідає поняттю «життєстійкість» – *hardiness*, що введено С. Кобаса [8], яке становить найбільший інтерес для його використання в розробці критеріїв оцінювання психологічної безпеки особистості персоналу екстремальних видів діяльності. За думкою С. Мадді, її основу становить особлива особистісна якість – життєстійкість, яка представляє систему переконань про себе, світ та відносини з ним, що складається з таких компонентів як включеність (commitment), контроль (control) і прийняття ризику (challenge) [9]. Вовлеченість у події, що відбуваються, дають людині максимальний шанс знайти

щось варте й цікаве для особистості, людина з розвиненим компонентом включеності отримує задоволення від власної діяльності. Контроль являє собою переконаність у тім, що боротьба дозволяє вплинути на результат, що відбувається, навіть якщо цей вплив неабсолютний та успіх негарантований. Прийняття ризику відбиває переконаність людини в тім, щоб з ним не трапилося, все сприяє його розвитку за рахунок знань, одержуваних з позитивного або негативного досвіду. Людина, що розглядає життя як спосіб придбання досвіду, готова діяти під час відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до простого комфорту та безпеки, що збіднює життя особистості. В основі прийняття ризику є ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду та наступне їхнє застосування. С. Мадді підкреслює важливість виразності всіх трьох компонентів для збереження здоров'я й оптимального рівня працездатності й активності в стресогенних умовах. Таким чином, чим більше розвинені в людини компоненти життєстійкості, тим вище рівень його психологічної безпеки.

Проведені дослідження також дозволили авторів концепції розширити розуміння запропонованого феномену в рамках соціальної екології, вважаючи життєстійкість не тільки індивідуальною, але й організаційною якістю, таким чином, опосередковано можна оцінювати рівень психологічної безпеки колективу, в якому відбувається життєдіяльність окремо взятих осіб. Визначити життєстійкість та її компоненти можна за допомогою опитувальника Hardiness Survey, розробленого С. Мадді (адаптованого на російську мову Д. Леонтьєвим, О. Рассказовою [14]). Велика кількість дослідників, таких як К. Аллред і Т. Сміт (1989), П. Бартон (1991-2009), Р. Брукс (1994), Д. Кларк (1995), Д. Еван та співавт. (1993), В. Флоріан і співавт. (1995), М. Раш і співавт. (1995), М. Фрезер і співавт. (1999), Дж. Річман (2001), Дж.К. Неш (2002), Л. Александрова (2003), Д. Цирінг (2008) та багато інших, які використовували даний опитувальник для вивчення різноманітних аспектів життєдіяльності людини в різних соціальних середовищах і умовах,

підтвердили його високу валідність та надійність, що дозволяє нам запропонувати його для проведення емпіричних досліджень з визначення критеріїв оцінювання психологічної безпеки особистості персоналу екстремальних видів діяльності.

Висновки

1. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності є складною багаторівневою динамічною системою, критеріями оцінювання якої є її визначення на рівні держави в рамках різних видів національної безпеки; оцінка рівня психологічної безпеки соціального (локального) корпоративного середовища, що є інтегральною складовою кожного окремо взятого рівня психологічної безпеки особистості даного колективу.

2. У переважній більшості наукових праць з проблеми безпеки в якості її основного критерію оцінювання використовують цілісність фізичної структури людини – фізичну безпеку, що відповідає нормам стабільного функціонування організму. Інша група критеріїв безпеки поєднує характеристики, що відносяться до психічного рівня людини, суспільства й соціального середовища, які включають соціальні, інформаційні й психологічні аспекти. Третя група підходів до визначення критеріїв психологічної безпеки орієнтована на особистісний рівень людини.

3. Для оцінювання психологічної безпеки особистості пропонується виділяти три рівня станів: високий, перехідний, низький. Перший – високий рівень, що характеризується стабільною психологічною безпекою, стійкістю особистості до зовнішніх і внутрішніх впливів. Другий – низький рівень або відсутність психологічної безпеки, тобто, існує небезпека, схильність до зривів у функціонуванні особистості, може проявлятися порушеннями поведінки та діяльності. Третій – рівень нестійкої психологічної безпеки, можливість переходу в перший (високий рівень) або другий (низький або відсутність психологічної безпеки) стан під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів. Після визначення психологічної безпеки кожного з учасників соціального локального

(корпоративного) середовища виводиться інтегральна оцінка рівня психологічної безпеки підрозділу екстремального виду діяльності.

4. Психологічним інструментом оцінювання психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, на наш погляд, може бути автоматизований психодіагностичний комплекс [15], розроблений у науково-дослідному центрі службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України, який складається з наступної батареї тестів: методики прогресивних матриць Дж. Равена, методики самооцінки структури темпераменту Б. Смірнова, закритої анкети

вивчення мотивації, методики визначення типу - акцентуації рис характеру і темпераменту Леонгарда-Шмішека, багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність», опитувальника суїцидального ризику А. Шмельова, методу колірних виборів Л. Собчик, 16-факторного опитувальника Р. Кетела, тесту життєстійкості С. Мадді, авторського опитувальника визначення рівня психологічної безпеки особистості. Подальші емпіричні дослідження різних груп фахівців екстремальних видів діяльності дозволять розробити критерії оцінювання й показники рівнів психологічної безпеки.

Література

1. Приходько І.І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2009. – Вип. 3 (11). – С. 149-155.
2. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практ. рук-во / под ред. И. А. Баевой. – СПб.: Речь, 2006. – 288 с.
3. Куликов Л. В. Психические состояния / Л. В. Куликов. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
4. Варій М. Й. Національна безпека у вимірах психології / М. Й. Варій // Psychologia na rzecz bezpieczeństwa publicznego. – Szczytno, 2009. – Р. 9-19.
5. Эксакусто Т. В. Психологическая безопасность: принципы исследования, дефиниции, модель / Т. В. Эксакусто // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 3. – С. 330-333.
6. Маклаков А. Г. Основы психологического обеспечения профессионального здоровья военнослужащих: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда» / А. Г. Маклаков. – СПб., 1996. – 37 с.
7. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2002. – Вып. 1. – С. 56-65.
8. Kobasa S. C. Stressful life events, personality, and health – Inquiry into hardiness / S. C. Kobasa // Journal of Personality and Social Psychology. – 1979. – № 37 (1). – Р. 1-11.
9. Maddi S. Hardiness and Mental Health / S. Maddi, D. M. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Vol. 63. – № 2. – Р. 265-274.
10. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов / Дж. Келли. – М.: Речь, 2000. – 256 с.
11. Fraser M. W. Risk, protection, and resilience: Towards a conceptual framework for social work practice / M. W. Fraser, J. M. Richman, M. J. Galinsky // Social Work Research. – 1999. – № 23. – Р. 131-144.
12. Ионеску Ш. Сопротивляемость и родственные понятия. – Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма: сборник науч. статей Первого международного форума / Под ред. И. А. Баевой, Ш. Ионеску, Л. А. Регуш. – СПб., 2006. – С. 17-20.
13. Antonovsky A. Health, Stress and Coping / A. Antonovsky. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1979.
14. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
15. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України: монографія / [І. В. Воробйова, І. І. Приходько, В. В. Рютін та ін.]. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. – 386 с.

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

6 (25) / 2011

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен та інших даних несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено

Редактор

В. В. Стасюк

Комп'ютерна верстка

В. Ж. Богайчук

Здано до набору 31. 10. 11. Підписано до друку 31. 10. 11. Формат 30x42
Обл. вид. арк. 9,5. Наклад 100 прим.

Україна, 03049, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28